

Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis,
29e jaargang 2003, nummer 2

is een uitgave van de Stichting tot beoefening van de sociale geschiedenis en verschijnt onder auspiciën van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis te Amsterdam. Het tijdschrift verschijnt vier maal per jaar.

Redactie:

Marlou Schrover (redactiesecretaris), Harald Deceulaer, Rudolf Dekker, Gita Deneckere, Frank Huisman, Leo Lucassen, Anton Schuurman, Judith Thissen.

Artikelen en mededelingen voor de rubriek Kroniek zenden aan de redactiesecretaris: Marlou Schrover, iisg, Cruquiusweg 31, 1019 AT Amsterdam, 020-6685866. Artikelen moeten in negenvoud worden ingeleverd. Richtlijnen voor auteurs zijn verkrijgbaar bij de redactiesecretaris.

Het TvSG maakt gebruik van externe, anonieme vakreferenten.

Boeken en besprekingen zenden aan: Frank Huisman, Vakgroep Geschiedenis UM, Postbus 616, 6200 MD Maastricht.

Het TvSG is op het Internet te vinden onder <http://www.iisg.nl/~tvsg>

Tabellen en grafieken die in dit tijdschrift verschijnen, zijn ook op dit internetadres te vinden. Ze worden tevens in bewaring gegeven bij het NHDA-NIWI.

Het *copyright* van artikelen die in het TvSG verschijnen, berust bij de Stichting tot beoefening van de sociale geschiedenis. Voor het overnemen van (delen van) een artikel, moet men eerst schriftelijke toestemming hebben van deze Stichting. Men dient zich hiertoe te wenden tot de redactiesecretaris.

Reacties worden op prijs gesteld en kunnen verstuurd worden per e-mail naar marlou.schrover@planet.nl

Abonnementen en losse nummers:

De abonnementsprijs in Nederland bedraagt €44,-, de prijs van een los nummer €15,- (exclusief €2,75 portokosten). Instellingen betalen €55,-. Voor studenten, AIO's en zij die van een minimuminkomen moeten leven bedraagt de abonnementsprijs €27,50.

Abonnementen kunnen schriftelijk worden besteld bij Uitgeverij Verloren, Postbus 1741, 1200 BS Hilversum. De abonnementsgelden en bedragen voor losse nummers dienen gestort te

worden op girorekening 4489940 t.n.v. Uitgeverij Verloren te Hilversum. Voor België: postgiro nr. 000-1638529-05 t.n.v. Uitgeverij Verloren, Hilversum, Nederland; voor Duitsland: 866 14-661 BLZ 590 100 66 (Saarbrücken).

Losse nummers kunnen schriftelijk of per e-mail (bestel@verloren.nl) worden besteld bij Uitgeverij Verloren te Hilversum, onder vermelding van het gewenste nummer.

Voor abonnementen **buiten Nederland** zijn wij genoodzaakt een toeslag van €12,- in rekening te brengen.

Advertenties:

Uitgeverij Verloren, Postbus 1241, 1200 BS Hilversum, tel. 035-6859856. Tarieven: ¼ pagina €200,-, ½ pagina €115,-, ¾ pagina €65,-. Bijsluiter (A5-formaat): €160,-.

ISSN 0303-9935.

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in HISTORICAL ABSTRACTS and AMERICA: HISTORY AND LIFE.

Productie:

Uitgeverij Verloren, Postbus 1741, 1200 BS Hilversum, website: www.verloren.nl; e-mail: info@verloren.nl.

Herman Roodenburg

Volkskunde, vaderlandsliefde en levensverhalen

Een inleiding

Volkskunde heet niet langer volkskunde maar etnologie. De nieuwe benaming, die al langer in bijvoorbeeld Zweden en Duitsland ingang had gevonden, werd in Nederland enige jaren geleden geïntroduceerd in een nieuwe inleiding op het vakgebied. *Volkscultuur. Een inleiding in de Nederlandse etnologie* markeert volgens de redacteuren de grote veranderingen die de Nederlandse volkskunde in de laatste tien tot vijftien jaar heeft ondergaan.¹

Tot een heroriëntatie behoort onvermijdelijk een herinterpretatie van de eigen vakgeschiedenis, zeker in de cultuurwetenschappen. Vanwege het brede onderzoeksveld, de cultuur in al haar veranderingen en verschijningsvormen, kampen juist deze wetenschappen met hun cognitieve identiteit. Vergeleken met andere disciplines wisselen de onderzoeksperspectieven elkaar in betrekkelijk hoog tempo af en dat geldt nog eens te meer voor een jonge wetenschappelijke discipline als de volkskunde of etnologie. Die dynamiek maakt hun identiteit, de voortdurende interactie tussen het gekoesterde zelfbeeld en het beeld van derden, problematisch. Het moet ook voor buitenstaanders duidelijk blijven wat een nieuw onderzoeksperspectief ondanks alle gesignaleerde verschillen aan oudere perspectieven bindt.²

Daarnaast is er nog een andere reden om bij een herinterpretatie opnieuw de vakgeschiedenis te bezien. Beoefenaren van de cultuurwetenschappen worden dikwijls geconfronteerd met het gegeven dat eerdere generaties in hun discipline vragen opwierpen en antwoorden formuleerden

1. T. Dekker, H. Roodenburg en G. Rooijackers (eds.), *Volkscultuur. Een inleiding in de Nederlandse etnologie* (Nijmegen 2000) 8. Voor een aantal lovende én kritische reacties op het boek, zie onder meer: M. Jacobs, 'Afscheid van het volksleven: een stevige synthese', in: *Mores. Tijdschrift voor volkscultuur in Vlaanderen* 1:4 (2000) 9-14; Karel Velle (eds.), *Een inleiding tot de Nederlandse etnologie. Een uit de hand gelopen boekbespreking*, themanummer *Oost-Vlaamse Zanten* 76:2 (2001); W. de Blécourt, 'Volkskunde in verwarring', in: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* (2002) 81-96.

2. Voor de notie van cognitieve identiteit, zie W. Lepenies, *Geschichte der Soziologie. Studien zur kognitiven, sozialen und historischen Identität einer Disziplin* (Frankfurt am Main 1981).

in kwesties die opnieuw of nog steeds een actuele lading hebben. Dit maakt een historiserende en contextualiserende geschiedschrijving bijzonder relevant. Hiermee kan immers de maatschappelijke gelaagdheid van oudere begrippen en inzichten worden belicht en kunnen nieuw ontwikkelde noties worden aangescherpt of kritisch geëvalueerd. Dat is zeker in een discipline waarin begrippen als 'volk', 'stam' of 'ras' lange tijd zo overheersend zijn geweest zijn, geen overbodige onderneming. Het is dan ook vreemd dat zelfs in het begin van de jaren negentig, dus zo'n vijftig jaar na de Duitse bezetting, de precieze verhoudingen tussen het nationaal-socialisme en de Vlaamse en Nederlandse volkskunde nog steeds geen serieuze aandacht hadden gekregen, ondanks de 'bloed en bodem'-identiteit en het weinig positieve beeld bij de buitenwacht, waarmee het vakgebied na 1945 nog lang werd geconfronteerd. Juist het Interbellum en de bezettingsjaren vroegen om een dergelijke historiserende aandacht, niet zozeer om vast te stellen welke volkskundigen nu 'goed' of 'fout' waren geweest, maar vooral om te achterhalen waar nu precies de theoretische zwaktes hadden gelegen in de toenmalige volkskundebeoefening. Waar lag het aan dat de ideologen van het nationaal-socialisme de meest centrale begrippen van het vak zonder al teveel moeite in hun propaganda konden incorporeren? Waren deze zwaktes, dit gebrek aan kritische weerstand, ook vijftig jaar na dato wel voldoende gereflecteerd?

In dit klimaat van heroriëntatie en reflectie, gevoegd bij de *Vergangenheitsbewältigung* die inmiddels in de Duitse volkskunde op gang was gekomen en de toenemende belangstelling in de jaren negentig voor kwesties van etniciteit en nationale identiteit, is het project ontstaan, waaruit het voorliggende themanummer, *Volkskunde, vaderlandsliefde en levensverhalen*, is voortgekomen. De vier hier bijeengebrachte artikelen gaan terug op een gelijknamige studiedag, gehouden op 13 september 2002.³ De dag zelf vormde de afsluiting van een vierjarig, intensief samenwerkingsproject, gesubsidieerd door het Vlaams-Nederlands Comité voor Nederlandse Taal en Cultuur. Als titel droeg het project: 'Een vergelijkend cultuurhistorisch onderzoek naar de volkskundebeoefening in Vlaanderen en Nederland (1918-1945), toegespitst op de betekenis van staat, natie en nationalisme'. Aan Vlaamse zijde werd het onderzoek verricht door Björn Rzoska en Jan Van Gerven, aan Nederlandse zijde door Barbara Henkes. Ter introductie van de vier artikelen zal ik in het kort de drie invalshoeken schetsen die het onderzoek van het begin af aan hebben gestuurd en die mede de biografische kwesties bepaalden die op het bewuste symposium ter sprake kwamen. In een afsluitend essay belicht Willem Frijhoff nog eens de alliantie van biografie en wetenschapsgeschiedenis.

3. Naast de sprekers traden als referenten op de historici Marnix Beyen en Wichert ten Have en de etnologen Marc Jacobs en Gerard Rooijackers.

Het verleden onder ogen

De eerste invalshoek die het project vorm gegeven heeft was de *Vergangenheitsbewältigung*, zoals die in de jaren zestig onder Duitse en deels ook Oostenrijkse volkskundigen op gang was gekomen. Van grote invloed waren twee studies van Hermann Bausinger en zijn leerling Wolfgang Emmerich. Beiden bekritiseerden het na 1945 opgekomen beeld als zouden onder het nazi-regime twee volkskundes hebben bestaan: een 'goede' volkskunde, die trouw was gebleven aan de erfenis van Herder en de gebroeders Grimm, en een 'geperverteerde' volkskunde die louter van buitenaf door het nazi-regime was opgedrongen.⁴ Dat zelfbeeld paste in de veel algemenere overtuiging in de toenmalige Bondsrepubliek Duitsland als zou een hulpeloos volk door een aantal 'demonische' individuen zijn overvallen.⁵ Voor de volkskundigen die zich duidelijk hadden ingelaten met het regime maar na de oorlog hun posities eenvoudig konden behouden was dat een welkome voorstelling van zaken.

Bausinger en Emmerich betoogden echter dat het onderscheid tussen een 'goede' en een 'geperverteerde' volkskunde weinig bestaansrecht had. Ze lieten zien hoe gemakkelijk de romantisch-nationalistische oriëntatie in de volkskunde van de jaren twintig en dertig – haar oorsprongsdenken, haar koesteren van een onbedorven, bodemgebonden boerencultuur en haar toenemende biologische definiëring van volk, stam en ras – zich in de ideologische campagnes van het nationaal-socialisme had laten incorporeren.⁶ Het *Ahnenerbe*, het wetenschappelijke bureau van de SS, en het hiermee rivaliserende *Amt Rosenberg*, het bureau van de NSDAP, hadden als het ware vrij spel.⁷

Daar kwam nog bij dat zich in en rond de toenmalige volkskunde een concrete en zeer actieve cultuurpolitiek ontwikkeld had in de vorm van manifestaties, tentoonstellingen en talrijke amateurverenigingen rond bijvoorbeeld klederdrachten, volkskunst, volksdans of volkslied. Deze niet-academische en sterk lokaal gewortelde aanwezigheid van het vak maakte

4. H. Bausinger, 'Volksideologie und Volksforschung. Zur nationalsozialistischen Volkskunde', in: *Zeitschrift für Volkskunde* 81 (1965) 177-204; W. Emmerich, *Zur Kritik der Volkstumsideologie* (Frankfurt a.M. 1971). Beiden bouwden voort op een al in 1946 verschenen maar niet of nauwelijks gerecipeerde kritiek van de socioloog Heinz Maus. Zie H. Maus, 'Zur Situation der deutschen Volkskunde', in: *Die Internationale Umschau* 1:3 (1946) 349-359.

5. Zie hierover W.F. Haug, *Der hilflose Antifaschismus* (Keulen 1977).

6. Over 'goede' en 'geperverteerde' wetenschap, zie ook de verhelderende opmerkingen bij F. van Vree, 'Ras, volk en cultuur. Andere perspectieven op wetenschappelijke tradities', in: M. Eickhoff, B. Henkes, F. van Vree (eds.) *Volkseigen. Ras, cultuur en wetenschap in Nederland 1900-1950. Elfde Jaarboek Oorlogsdocumentatie van het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie* (Zutphen 2000) 11-31.

7. Zie hiervoor ook M.H. Kater, *Das "Ahnenerbe": die Forschungs- und Lehrgemeinschaft in der SS. Organisationsgeschichte von 1935 bis 1945* (Heidelberg 1966); R. Bollmus, *Das Amt Rosenberg und seine Gegner. Studien zum Machtkampf im nationalsozialistischen Herrschaftssystem* (Stuttgart 1970).

de volkskunde eveneens aantrekkelijk voor de nationaal-socialisten.⁸ Het heeft de naoorlogse generaties (J.J. Voskuil is een goed voorbeeld) hoogst wantrouwend gemaakt ten opzichte van alle amateurbelangstelling en van iedere 'toegepaste' volkskunde.⁹ Tegelijk waarschuwde Bausinger voor al te gemakkelijke onderscheidingen tussen 'goede' en 'foute' volkskundigen. In principe sloot een essentialistische bevoegenheid met volk, stam of ras een kritische opstelling ten opzichte van het nazi-regime niet uit. Soms werd zo'n stellingname zelfs met de dood bekocht.¹⁰

Met hun baanbrekende kritiek stelden Bausinger en Emmerich de meer of mindere collaboratie met het nationaal-socialisme alsnog aan de kaak en pleitten ze tegelijk voor een grondige theoretische bezinning op het vak. Bausinger en zijn leerlingen, bekend geworden als de 'Tübinger Schule', hebben hier een wezenlijke bijdrage aan geleverd, evenals de meer historisch georiënteerde 'Münchener Schule' van Hans Moser en Karl-Sigismund Kramer. Toch zou het nog tot de jaren tachtig duren voor een volwaardige historiografie van de Duitse en Oostenrijkse volkskunde onder het Derde Rijk van de grond kwam.¹¹

Terwijl deze historiografische interesse onder Duitse en Oostenrijkse volkskundigen weer lijkt af te nemen, is tegelijkertijd een fel debat ontstaan in de Duitse en Oostenrijkse geschiedwetenschap over de vooroorlogse carrières van Werner Conze en Theodor Schieder, twee historici die nauw waren betrokken bij de zogeheten *Volksgeschichte*, een etnonationaal georiënteerde tak van geschiedschrijving die in verre gaande mate meeging in de ideologische posities van het nazi-regime.¹² Sterker nog: in de

8. Vgl. W. Kaschuba, *Einführung in die Europäische Ethnologie* (München 1999) 72. In zijn boek over de SS in Nederland spreekt In 't Veld ten aanzien van de nazi-propaganda nog van een 'haast ridicule overschatting van alles wat met *Volkstum* te maken had'. Zoals recent onderzoek laat zien, heeft de auteur hier eerder een en ander onderschat. Zie N.K.C.A. in 't Veld, *De SS en Nederland. Documenten uit SS-archieven 1935-1945*, I ('s-Gravenhage 1976) 276.

9. Zie R. Bendix en G. Welz (eds.), *Cultural brokerage: Forms of intellectual practice in society*, themanummer *Journal of Folklore Research* 36 (1999); B. Kirshenblatt-Gimblet, 'Folklorists in Public: Reflections on Cultural Brokerage in the United States and Germany', *Journal of Folklore Research* 27 (2000) 1-21. Voor Nederland: A. van der Zeijden, *De voorgeschiedenis van het Nederlands Centrum voor Volkscultuur. De ondersteuning van de volkscultuurbeoefening in Nederland 1949-1992* (Utrecht 2000); H. Roodenburg, 'Tussen distantie en betrokkenheid: "public folklore" en de volkskunde in Nederland en Vlaanderen', in: *Mores. Tijdschrift voor volkscultuur in Vlaanderen* 2:1 (2001) 5-8.

10. Bausinger, 'Volksideologie', 200-201; Bausinger doelt hier op de muzikwetenschapper en volkskundige Kurt Huber, die deel uitmaakte van de verzetsgroep rond Hans en Sophie Scholl.

11. H. Gerndt (ed.), *Volkskunde und Nationalsozialismus* (München 1987); J. Dow en H. Lixfeld (eds.), *German Volkskunde: A decade of theoretical confrontation, debate and reorientation 1967-1977* (Bloomington 1986); J. Dow en H. Lixfeld (eds.), *The nazification of an academic discipline: Folklore and the Third Reich* (Bloomington 1994); H. Lixfeld, *Folklore and fascism: The Reich Institute for German Volkskunde* (Bloomington 1994); W. Jacobbe, H. Lixfeld en O. Bockhorn (eds.), *Völkische Wissenschaft. Gestalten und Tendenzen der deutschen und österreichischen Volkskunde in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts* (Wenen enz. 1994). Voor Frankrijk, zie C. Faure, *Le projet culturel de Vichy: folklore et révolution nationale 1940-1944* (Lyon 1989). Voor Engeland zie bijvoorbeeld G. Boyes, *The imagined village: Culture, ideology and the English folk revival* (Manchester 1993).

12. K. Schönwalder, *Historiker und Politik. Geschichtswissenschaft im Nationalsozialismus* (Frankfurt 1992);

moderne *Sozialgeschichte*, zoals na de oorlog vormgegeven door Conze en Schieder, zou nog steeds dezelfde romantiserende en antimodernistische inslag spelen die de *Volksgeschichte* had beheerst, zij het nu in progressieve gedaante.¹³ In het debat is vooral gewezen op de *Ostforschung*, op de bewuste bijdrage van de *Volkshistoriker* aan Hitlers *völkische Flurbereinigung* in Oost-Europa.¹⁴ De laatste jaren is ook meer aandacht ontstaan voor de *Westforschung*, voor de met heel wat meer respect tegemoet getreden stamgenoten (Nederland, België, Luxemburg en Elzas-Lotharingen) in het westen van het *Reich*. In dit onderzoek is ook de prominente rol belicht van historici als Theodor Frings en vooral Franz Petri, die hier respectievelijk in de bijdragen van Dekker en Rzoska passereren.¹⁵ Zowel bij de *Ostforschung* als bij de *Westforschung* zijn ook volkskundigen betrokken geweest. De grenzen tussen *Volksgeschichte*, volkskunde maar ook geografie, archeologie en andere disciplines waren vloeïend, het ging om werkelijk interdisciplinaire ondernemingen. Met dit nieuwe historische onderzoek wordt zo een breder en verhelderend kader aangereikt, niet alleen voor de historiografie van de Duitse en Oostenrijkse maar ook voor die van de Vlaamse en Nederlandse volkskunde.¹⁶

In Nederland drongen de theoretische vernieuwingen van de Tübinger en de Münchener Schule voor het eerst in de jaren zeventig door. Vernieuwing kwam er dankzij Voskuil, die scherper dan bijvoorbeeld Emmerich, zag dat met ideologiekritiek de wetenschap nog niet van ideologie ontdaan wordt.¹⁷ Toch leidde deze eigen *Vergangenheitsbewältigung* noch in

U. Wolff, *Litteris et Patriae. Das Janusgesicht der Historie* (Stuttgart 1996); P. Schöttler (ed.), *Geschichtsschreibung als Legitimationswissenschaft 1918-1945* (Frankfurt 1997); W. Schulze en O.G. Oexle (eds.), *Deutsche Historiker im Nationalsozialismus* (Frankfurt 1999); M. Fahlbusch, *Wissenschaft im Dienst der nationalsozialistischen Politik? Die "Volksdeutschen Forschungsgemeinschaften" von 1931-1945* (Baden-Baden 1999).

13. W. Schulze, *Deutsche Geschichtswissenschaft nach 1945* (München 1989); W. Oberkrome, *Volksgeschichte. Methodische Innovation und völkische Ideologisierung in der deutschen Geschichtswissenschaft 1918-1945* (Göttingen 1993); H. Lehmann en J. van Horn Melton (eds.), *Paths of continuity: Central European historiography from the 1930s to the 1950s* (Cambridge 1994).

14. M. Burleigh, *Germany turns eastwards: A study of Ostforschung in the Third Reich* (Cambridge 1988); M. Rössler, *Wissenschaft als Lebensraum. Geografische Ostforschung im Nationalsozialismus. Ein Beitrag zur Disziplingeschichte der Geographie* (Berlijn en Hamburg 1990); I. Haar, *Historiker im Nationalsozialismus. Deutsche Geschichtswissenschaft und der "Volkstumskampf" im Osten* (Göttingen 2000).

15. Zie bijvoorbeeld de bijdragen van Schöttler in: idem (ed.), *Geschichtsschreibung*, 204-26, en in: Schulze en Oexle (eds.), *Deutsche Historiker*, 89-113; B. Dietz, 'Die Interdisziplinäre "Westforschung" der Weimarer Republik und NS-Zeit als Gegenstand der Wissenschafts- und Zeitgeschichte. Überlegungen zu Forschungsstand und Forschungsperspektiven', *Geschichte im Westen* 14 (1999) 189-209; B. Dietz, H. Gabel en G. Mölich (eds.), *Griff nach dem Westen. Die "Westforschung" der völkisch-nationalen Wissenschaften zum nordwesteuropäischen Raum (1919-1960)* (Münster 2003).

16. Voor de bijdrage van volkskundigen aan de 'Ostpolitik', zie o.a. I. Weber-Kellermann, 'Zur Frage der interethnischen Beziehungen in der "Sprachinsel-Volkskunde"', *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde* 62 (1959) 19-47; A. Schenk, 'Interethnische Forschung', in: R. Brednich (ed.), *Grundriss der Volkskunde. Einführung in die Forschungsfelder der Europäischen Ethnologie* (Berlijn 1994 tweede druk) 339-341.

17. J.J. Voskuil, 'Geschiedenis van de Nederlandse volkskunde. Portret van een discipline', in: *Volkkundig Bulletin* 10 (1984) 62.

Nederland noch in Vlaanderen, tot een nieuwe, reflexieve geschiedschrijving van de volkskunde tijdens het Interbellum en de bezettingsjaren.¹⁸ Daarin lag dan ook de eerste opdracht van het VNC-project. Opmerkelijk genoeg heeft zich sinds de aanvang van het onderzoek in 1998 een ware explosie voorgedaan in de interesse voor de volkskunde in dit tijdvak. Er is haast sprake van *overkill*, waar de hernieuwde aandacht voor kwesties van etniciteit en nationale identiteit zeker mee te maken heeft. Behalve Henkes, Rzoska en Van Gerven hebben sindsdien ook etnologen als Ton Dekker en Ad de Jong het onderwerp aangesneden en hetzelfde geldt voor een aantal historici en antropologen, in het bijzonder Rob van Ginkel. Belangrijk is dat vanuit het project aansluiting is gezocht bij vergelijkbare historiografische analyses in bijvoorbeeld de geschiedwetenschap, de archeologie, de geografie en de culturele antropologie. Deze bredere, deels onvoorziene aandacht is zeer vruchtbaar gebleken.¹⁹

18. De belangstelling komt rond 1993 op gang. Zie bijvoorbeeld J.L.M. Vos, *De spiegel der volksziel. Volksliedbegrip en cultuurpolitiek engagement, in het bijzonder in het socialistische en katholieke jeugtdidealisme tijdens het interbellum* (Nijmegen 1993); J. van der Kooij, 'De volkskunde aan de Nederlandse universiteiten. Een historisch overzicht', in: T. Dekker, P. Post en H. Roodenburg, *Antiquaren, liefhebbers en professoren. Momenten uit de geschiedenis van de Nederlandse volkskunde*, themanummer *Volkkundig Bulletin* 20:3 (1994) 323-342; T. Dekker, 'Het Rijksinstituut voor Nederlandse Taal en Volkskunde. Een mislukt initiatief tijdens de Tweede Wereldoorlog', in: *ibidem*, 343-474; A. van der Zeijden, 'De "wortels" van de volkskunde. Retorische elementen in het werk van Jos Schrijnen', *Volkkundig Bulletin* 21 (1995) 331-350; T. Wagemakers, 'Het Vaderlandsch Historisch Volksfeest. Over D.J. van der Ven, masatourisme en de moderne folklore', in: *Jaarboek Nederlands Openluchtmuseum* 2 (1996) 171-187; W.Th.M. Frijhoff, *Volkskunde en cultuurwetenschap: de ups en downs van een dialoog* (Amsterdam 1997) 35-39; G. Rooijackers, 'De tot vorm gekomen persoonlijkheid van het volk'. Volkskunst als cultuurdiagnose', in: *Volkkundig Bulletin* 23 (1997) 89-106. Voor Vlaanderen, zie M. Jacobs, *Volkskunde in het interbellum. De Zuidnederlandse Centrale voor Folklore-onderzoek, een ontbrekende schakel* (Gent 1989).

19. J. Frieswijk, 'Over boerenhuizen, ùleboorden en kippentrappejtes. Volkskundige activiteiten in Friesland in de periode 1918-1945', in: *Volkkundig Bulletin* 25 (1999) 1-38; B. Henkes en R. van Ginkel, 'Over boeren en bosjesmannen. Momenten van toenadering en distantie tussen volkskunde en volkenkunde', in: *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* 26:2 (1999) 255-281; R. van Ginkel, 'Illusies van het eeuwig onveranderlijke. Volkskunde en cultuurpolitiek in Nederland, 1914-1945', in: *Volkkundig Bulletin* 24 (1998) 345-384; *Idem*, *Op zoek naar eigenheid. Denkbeelden en discussies over cultuur en identiteit in Nederland* ('s-Gravenhage 1999); *Idem*, *Volkscultuur als valkuil. Over antropologie, volkskunde en cultuurpolitiek* (Amsterdam 2000); B. Henkes, 'Voor Volk en Vaderland. Over de omgang met wetenschap en politiek in de volkskunde', in Eickhoff, Henkes en Van Vree (eds.) *Volkseigen*, 62-94; Dekker, 'Ideologie en volkskunde', 30-46; A. de Jong, *De dirigenten van de herinnering. Musealisering en nationalisering van de volkskunde in Nederland, 1815-1940* (Nijmegen 2001); T. Dekker, *De Nederlandse volkskunde. De verwetenschappelijking van een emotionele belangstelling* (Amsterdam 2002). Voor Vlaanderen: B. Rzoska, 'Hoeve, stam, bodem en volksaard. Clemens Trefois en de Vlaamse volkskunde tijdens het Interbellum', in: *Oost-Vlaamse Zanten* 74 (1999) 385-410; A.K.L. Thijs, 'Over "volkskunst" en de artistieke avant-garde in Vlaanderen (1894-1934). Uit de bouwgeschiedenis van een mentale constructie', in: *Volkkundig Bulletin* 25 (1999), 2-3, 177-196; B. Henkes en B. Rzoska, 'Volkskunde und "Volksstumpolitik" der SS in den Niederlanden. H.E. Schneider und seine "Grossgermanischen" Ambitionen für den niederländischen Raum', in: Dietz, Gabel en Mölich (eds.), *Griff nach dem Westen. Die Westforschung der völkisch-nationalen Wissenschaften zum nordwesteuropäischen Raum, 1919-1960* (Münster 2003) 291-323; B. Rzoska en B. Henkes, '"Das Volk wurde neu entdeckt!" Volkskunde und die "großgermanische" Kulturpolitik in Flandern (1934-1944)', in: *ibidem*, 447-472.

Natie, staat en volk

De tweede centrale invalshoek lag in het nationale en internationale debat over natie en natievorming. Vandaar uit zou de gewenste historisering en contextualisering vorm kunnen krijgen. Het project moest allereerst een antwoord verschaffen op de vraag hoe de volkskundebeoefening in Vlaanderen en Nederland gerelateerd was aan de voor beide gebieden verschillend geachte processen van natiebesef en natievorming. Met andere woorden, hoe fungeerde de Vlaamse en Nederlandse volkskundebeoefening als resultante én als katalysator van deze processen? Langs deze weg zou een scherper inzicht in de theoretische zwaktes, in het gebrek aan kritische weerstand in de toenmalige volkskunde verkregen kunnen worden, terwijl omgekeerd het project vanuit zijn comparatieve opzet een bijdrage zou kunnen leveren aan het nationalismedebat.

Vertrekpunt was hier het bekende, in dit debat gehanteerde onderscheid tussen 'jonge' en 'oude' naties. In oude staatsnaties zoals Frankrijk (of Nederland) zou het natiebesef zich in de eerste plaats rond de staat en de 'hoge' cultuur van de heersende klassen ontwikkeld hebben. In jonge naties zoals Duitsland (of Vlaanderen) zouden gevoelens van natiebesef zich vooral op de taal en de volkscultuur hebben gericht, ze moesten zich immers ontwikkelen buiten enig staatsverband. In de oude naties zou daarom de belangstelling voor volkscultuur zeer bescheiden zijn gebleven; in de jonge naties werden de eigen etnotradities en etnogeschiedenis juist ontdekt, zo niet 'uitgevonden'.²⁰ In dit laatste model werd de 'authentieke' cultuur van boeren en vissers een regeneratieve betekenis toegekend: ze moest zoveel mogelijk worden vastgelegd, vóór het te laat was, en ze moest dienen voor het 'herwinnen' van de natie. Ze was authentiek, want van eeuwen her. Opgepoetst en gladgestreken werd ze als 'volkscultuur' geëssentialiseerd. In dit romantisch nationalisme, met de gebroeders Grimm als bekendste voorbeeld, was de volkskunde in veel negentiende-eeuwse Europese gebieden tot ontplooiing gekomen.²¹

Voor het onderzoeksproject kon het onderscheid tussen jonge en oude naties een interessante, heuristische rol vervullen. Bekend was dat Vlaanderen veel vroeger dan Nederland open had gestaan voor het romantisch na-

20. Voor een moderne, genuanceerde samenvatting van het onderscheid (de auteur spreekt van het 'etnische' en het 'territoriale' model), zie A. Smith, *National Identity* (Londen 1991) hfdst. I.

21. Voor een ruimere behandeling, ook ten aanzien van de Nederlandse volkskunde, zie H. Roodenburg, 'Ideologie en volkskunde: het internationale debat', in: Dekker, Roodenburg en Rooijackers, *Volkscultuur*, 66-109. Voor een kritische en kernachtige visie op het romantisch nationalisme in de volkskunde, zie R.D. Abrahams, 'Phantoms of romantic nationalism in folkloristics', in: *Journal of American Folklore* 106 (1993) 3-37. Voor een stimulerend overzicht van kwesties van authenticiteit: R. Bendix, *In search of authenticity: The formation of folklore studies* (Wisconsin 1997).

tionalisme van de Grimms. Volkskunde en Vlaamse beweging wisten elkaar al vroeg te vinden. Al in 1888 werd een eigen vakorgaan, het Vlaamse tijdschrift *Volkskunde*, opgericht. Ook in Europees opzicht was dat relatief vroeg. In vergelijking hiermee, aldus Voskuil, was de geschiedenis van de Nederlandse volkskunde 'armoedig'. De Nederlandse overheid had nauwelijks belangstelling voor het vak en daarin weerspiegelde zich de geringe interesse van het publiek.²² Enige jaren geleden werd eenzelfde armetierigheid voor de Franse volkskunde geschetst. Christian Bromberger sprak zelfs van een 'longue lethargie ethnographique'.²³ In zulke aanwijzingen leken zich de structurele verschillen tussen jonge en oude naties te manifesteren en dat maakte een comparatieve studie naar de volkskundebeoefening in Vlaanderen en Nederland tot een interessante onderneming: interessant voor een nader begrip van de eigen discipline, van haar toenmalige begripsvorming en haar raakpunten met het nationaal-socialisme, én interessant voor een nader begrip van de toenmalige processen van natiebeseft en natievorming.

Tegelijk is het model van jonge versus oude naties niet onomstreden gebleven. Het is wel erg abstract, in werkelijkheid lopen de verhoudingen veel meer door elkaar. Vandaar dat wel is voorgesteld om de verschillende oriëntaties als 'culturele idiomen' te definiëren. We zouden dan kunnen spreken van een 'staatsnationaal' en een 'etnonationaal' idioom, waarbij iedere natie – verschillend per periode en zeker ook naar regio (Friesland, Bretagne) – haar eigen verdeling van deze idiomen heeft gekend.²⁴ Het is een interessante suggestie, omdat het Franse natiebeseft aan het einde van de negentiende eeuw juist een sterke etnonationale impuls ontving, terwijl hetzelfde ook voor Nederland is vastgesteld. Zo hebben bijvoorbeeld Van Sas en te Velde laten zien hoe zich in het Nederland rond 1900, geïnspireerd door de Boerenoorlog in Zuid-Afrika en de inhuldiging van koningin Wilhelmina, een nieuwe, meer etnonationale oriëntatie ontwikkelde.²⁵

22. J.J. Voskuil, 'Geschiedenis van de volkskunde in Nederland', in: *Volkkundig Bulletin* 10 (1984) 51-52; voor de aanvankelijk zo magere ontvangst van het romantisch nationalisme, zie H. Roodenburg, 'Tussen "volksgeest" en "volksverheffing". Over volkskunde en nationale identiteit aan het begin van de negentiende eeuw', in: Dekker, Post en Roodenburg (eds.), *Antiquaren*, 268-289. Voor belangrijke recente geschiedenissen van de Nederlandse volkskunde, zie Frijhoff, *Volkskunde en cultuurwetenschap*; T. Dekker, 'Ideologie en volkscultuur: een geschiedenis van de Nederlandse volkskunde', in: *Volkscultuur*, 13-65.

23. Chr. Bromberger, 'Ethnologie, patrimoine, identités: Y a-t-il une spécificité de la situation française?', in: D. Fabre (ed.), *L'Europe entre cultures et nations* (Parijs 1996) 12-13.

24. R. Brubaker, *Citizenship and nationhood in France and Germany* (Cambridge/Londen 1992) 16-17, 94, 163.

25. N.C.F. van Sas, 'Fin-de-Siècle als nieuw begin. Nationalisme in Nederland rond 1900', in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 106 (1991) 600-604; H. te Velde, *Gemeenschapszin en plichtsbeseft. Liberalisme en nationalisme in Nederland, 1870-1918* ('s-Gravenhage 1992) 121-122, 148-153, 163-181; R. Aerts en H. te Velde, 'De taal van het nationaal beseft', in: N.C.F. van Sas (eds.), *Vaderland. Een geschiedenis van de vijftiende eeuw tot 1940* (Amsterdam 1999) 437-441. Zie ook H. Roodenburg, 'Making an island in time: Dutch folklore studies, painting, tourism, and craniometry around 1900', in: *Journal of Folklore Research* 39 (2002) 2-3, 173-200.

De vraag voor het project werd daarmee in hoeverre Vlaanderen en Nederland juist in het Interbellum en de bezettingsjaren nog wel verschild hebben in hun culturele idiomen en of de volkskundebeoefening in beide gebieden evenals de interesse voor de volkscultuur in het algemeen, toch niet meer verwant is geweest dan men in eerste instantie na kennisneming van het nationale en internationale debat zou vermoeden.

Wezenlijk voor Vlaanderen en Nederland is bovendien dat, voorzover overheid, volkskundigen en het publiek een daadwerkelijke interesse koesterden voor de volkscultuur, ze ook nog eens verdeeld waren in hun *imagined communities*. In Vlaanderen speelde behalve een groeiend Vlaams nog een sterk Belgisch natiebeseft. Daarmee verkeerde de Vlaamse volkskunde in een structureel andere situatie dan de Nederlandse. Tegelijk konden het Vlaamse én het Nederlandse beseft zich afzetten tegen of juist deel uitmaken van een Groot-Nederlandse, een Groot-Germaanse of een Groot-Duitse gedachte, waarbij de mogelijkheid open gehouden moest worden dat individuele volkskundigen de ene 'imagined community' konden verwisselen voor de andere. Al die verschillende posities bepaalden mede het natiebeseft en de definiëring van volk, stam en ras.

Een reflexieve historiografie

De derde invalshoek was tenslotte dat het beoogde historiografische onderzoek een reflexieve functie moest vervullen en dus een sterk historiserend en contextualiserend karakter moest krijgen. Daarmee komen we tevens bij het samengaan van wetenschapsgeschiedenis en biografie.

Het pleidooi voor reflexiviteit is, niet alleen in de historiografie van de cultuurwetenschappen maar ook in die van andere disciplines, langzamerhand gemeengoed geworden.²⁶ Voor de culturele antropologie, om dicht bij huis te blijven, heeft vooral de wetenschapshistoricus George W. Stocking vernieuwend onderzoek verricht: weg van de geijkte, triomfalistische wetenschapsgeschiedenis, van het verhaal dat telkens vanuit het heden wordt geschreven, vanuit een niet ter discussie gestelde consensus over wat de eigen discipline zou definiëren, wat haar centrale thema's en vragen zijn en welke 'wegbereiders', doorgaans van het mannelijke geslacht, het vak zo ver hebben gebracht. Dat soort presentisme, zo schreef hij al in 1965, kan slechts leiden tot anachronismen, verdraaiingen of ontoelaatbare versim-

26. Voor de natuurwetenschappen, zie b.v. D. J. Haraway, *Simians, cyborgs and women: The reinvention of nature* (Londen 1991); zie ook R. Johnson, 'Academics under pressure: Power and paradigms in two historical periods', in: Eickhoff, Henkes en Van Vree (eds.), *Volkseigen*, 190-212.

pelingen. In plaats daarvan pleitte hij voor het situeren van vroegere noties en inzichten in hun directe persoonlijke en maatschappelijke contexten, met een open oog voor historische discontinuïteit én continuïteit.²⁷

Direct in het verlengde van een dergelijke historisering en contextualisering lag de voor de studiedag verkozen alliantie met de biografie. Die alliantie, zoals Frijhoff in zijn afsluitende bijdrage aan deze bundel aangeeft, kent zijn grenzen. Voor de volkskunde in het Interbellum, echter, leek ze een goede keuze. Zoals Peter van Rooden opmerkte in een themanummer van dit tijdschrift dat speciaal gewijd was aan de biografie, gaan wetenschapsgeschiedenis en biografie het beste samen wanneer de beginstadiën van een wetenschappelijke discipline worden onderzocht: de periode waarin een vakgebied zich nog niet of slechts ten dele heeft geïnstitutionaliseerd. Zoals hij het zelf verwoordde, 'Aanvankelijk liggen de methoden, problemen en hulpmiddelen van de discipline nog niet vast, is haar beoefening nog een zaak van amateurs, en zijn de persoonlijke overtuigingen en lotgevallen van de individuele onderzoeker dus van groot belang.'²⁸

Dat gold zonder meer voor de volkskunde in het Interbellum. Zowel aan Vlaamse als aan Nederlandse zijde was het vak nog maar mondjesmaat geïnstitutionaliseerd. Er waren twee vaktijdschriften, beide aan Vlaamse zijde: *Volkskunde* en *Oostvlaamse Zanten*; aan Nederlandse zijde was er het populariserende *Eigen Volk*. Vlaanderen bezat twee volkskundemusea, in Antwerpen en in Gent; Nederland had het Arnhemse Openluchtmuseum. Als we vervolgens niet al te nauw naar de leeropdrachten kijken, dan waren er aan het eind van de jaren dertig zelfs vier hoogleraren: Jos. Schrijnen (Nijmegen), Jan de Vries (Leiden), Paul de Keyser (Gent) en Jan Gessler (Leuven). Tenslotte kende Vlaanderen nog de Zuid-Nederlandse Centrale voor Folklore-onderzoek en Nederland de Volkskunde-Commissie van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen.²⁹ Daarmee zijn de voornaamste vormen van institutionalisering geschetst. In feite werd de volkskunde, zowel aan Vlaamse als aan Nederlandse zijde, beheerst door drie of vier krachtige persoonlijkheden, met daarin een opvallende inbreng van 'amateurs', van onderzoekers buiten het universitaire circuit. Dat blijkt ook uit de hier verzamelde artikelen. Immers, vier van de vijf volkskundigen die ter sprake komen (Maurits de Meyer, Dirk Jan van der Ven, Elise van der Ven-ten Bensel en Albert Marinus), bedreven het vak in de marges van het

27. G.W. Stocking Jr., 'On the limits of "presentism" and "historicism" in the historiography of the behavioral sciences', in: idem, *Race, culture and evolution: Essays in the history of anthropology* (New York 1968) 1-12. Voor andere klassiek geworden studies, zie bijvoorbeeld J. Boon, *Other tribes other scribes* (Ithaca N.Y. 1982); B. Rupp-Eisenreich (ed.), *Histoires de l'anthropologie, XVI-XIXe siècles* (Parijs 1984).

28. Peter van Rooden, 'Nut en nadeel van de biografie', in: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 15.1 (1989) 68-69.

29. Voor deze gegevens, zie Dekker, 'Ideologie'; Jacobs, *Volkskunde*.

universitaire bedrijf. Intrigerend, in deze marges, is de rol van Elise van der Ven-ten Bensel en een viertal andere vrouwen: Cornelia Catharina van de Graft (evenals Ten Bensel gepromoveerd), Johanna Bergmans-Beins, E.J. Huizenga-Onnekes en Hermina C.A. Grolman. Van hen was alleen de laatste werkzaam aan de universiteit, als assistente van de Utrechtse antropoloog J.H.F. Kohlbrugge. Helaas heeft de inbreng van 'amateurs,' en in het bijzonder van de vrouwen onder hen, nog maar weinig aandacht gekregen in de geschiedenis van de volkskunde. Het zogeheten Mattheüs-effect heeft hen weggedrongen. Dat effect, ooit gemunt door de Amerikaanse socioloog Robert Merton, verwijst naar Mattheüs 13:12: 'Want wie heeft, dien zal gegeven worden en hij zal overvloediglijk hebben; maar wie niet heeft, van dien zal genomen worden ook dat hij heeft'. Het probleem, zoals de historica Mineke Bosch het onlangs verwoordde, ligt vooral daarin dat in een triomfalistische wetenschapsgeschiedenis de bereikte status in de wetenschap al gauw met de kwaliteit of betekenis van het werk wordt verbonden. Dat omgekeerd status alleen al betekenis kan creëren, wordt daarmee over het hoofd gezien.³⁰ Merton's Mattheüs-effect is in feite een van de ontoelaatbare versimpelingen waar Stocking over sprak. Ook *Volkscultuur*, de nieuwe, al vermelde inleiding in de volkskunde is niet geheel aan het effect ontsnapt. De amateurs tijdens Interbellum en oorlogsjaren zijn redelijk vertegenwoordigd maar onder hen vinden we slechts twee vrouwelijke onderzoekers, Van der Ven-ten Bensel en Huizenga-Onnekes. Recentelijk is iets hiervan rechtgezet door Albert van der Zeijden, die al eerder aandacht vroeg voor de amateurs en voor de 'toegepaste' volkskunde.³¹

Als slechts een klein aantal volkskundigen aan een universiteit of andere onderzoeksinstelling verbonden was, dan is een grotere aandacht voor de amateurs in hun relatie tot de gevestigde academici alleen al daarom gewenst. Met een dergelijke contextualisering kan het inzicht in de universitaire beoefende volkskunde alleen maar worden vergroot. Opmerkelijk is bijvoorbeeld de betekenis die nu aan een academische buitenstaander als Dirk Jan van der Ven wordt gehecht. Werd zijn inbreng door Voskuil nog in het ridicule getrokken, nu wordt hij om zijn veldwerk, zijn films, fotografie en journalistieke folklorisering van de volkscultuur juist beschouwd als een sleutelfiguur voor het begrijpen van de toenmalige volkskunde.³² Albert Marinus is een nog wonderlijker geval. Ook buitenstaander maar,

30. M. Bosch, 'Geleerdengenialogie versus de biografie in gender- en wetenschapsstudies', in: *Gewina* 23 (2000) 15-32.

31. Van der Zeijden, 'Vrouwen in de volkskunde' (zie daar ook verdere literatuur over deze vrouwen). Voor de amateurs in het algemeen: idem, *Voorgeschiedenis*. De Blécourt besteedde ook aandacht aan de amateurs, met name aan de leraar Nederlands Tjaard de Haan. Zie bijvoorbeeld W. de Blécourt, 'Tjaard Wiebe Renzo de Haan. 's-Gravenhage 25 augustus 1919 - Oegstgeest 22 november 1983', in: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde* (1983-1984) 122-128.

32. J.J. Voskuil, 'Het tijdelijke met het eeuwige verwisseld, of op de klank van de midwinterhoorn de eeuwigheid in', in: *Volkkundig Bulletin* 7 (1981) 1-50.

zoals Jan van Gerven aangeeft, zijn werk laat zien dat een niet-essentialistisch geluid wel degelijk gehoord kon worden in het Interbellum. Dat maakt zijn Belgisch-nationalisme en zijn marginale positie des te intrigerender.³³ Met Maurits de Meyer komt een 'amateur' van andere statuur aan bod. Hij was een van de drie of vier dominerende persoonlijkheden in de Vlaamse volkskunde, maar over zijn persoonlijke en politieke identificaties was tot nog toe weinig bekend. Hoe, bijvoorbeeld, verhielden zijn opvattingen over Germaanse en Romaanse cultuur zich tot de 'Westforschung' en dan in het bijzonder tot de ideeën van Franz Petri, de historicus die de nationaal-socialistische cultuurpolitiek in het bezette België vorm gaf? Dat de Leidse hoogleraar Jan de Vries in 1943 als begunstigend lid toetrad tot de Germaanse SS was al langer bekend. Maar hoe De Vries in zijn persoonlijke en wetenschappelijke overtuigingen daar uiteindelijk – en welbewust – toe besloten heeft, is een ander verhaal. Geplaatst naast de lotgevallen en verschuivende identificaties van de vier andere volkskundigen verkrijgt ook zijn *Werdegang* nieuwe, verhelderende contouren.

Ten geleide

Het gaat in dit themanummer in de eerste plaats om een historiserende en contextualiserende benadering en daarin, zoals hierboven al duidelijk werd, speelt het biografische een wezenlijke rol. De auteurs hebben niet gezocht naar onderscheidingen van 'goed' en 'fout'. Ze zijn vooral geïnteresseerd in de toenmalige begripsvorming, in het – behalve bij Marinus – nagenoeg ontbreken van enige theoretische weerbaarheid of op zijn minst weerbaarheid ten opzichte van het nationaal-socialistische ideeëngoed. Tegelijk speelt nog een tweede vraag. Al werd de volkskunde, zowel in Vlaanderen als Nederland, beheerst door een krachtig etnonationaal idioom, de keuzes en opties van iedere onderzoeker, binnen of buiten de universiteit, liepen telkens weer uiteen. Minstens zo belangrijk waren de verbeelde gemeenschappen: de Vlaamse of Belgische gedachte, de Klein- of Groot-Nederlandse en de Groot-Germaanse of Groot-Duitse gedachte. Die oriëntaties, vaak verschuivend in de tijd, bepaalden deels welke betekenissen, met al hun subtiele, nu nog moeilijk te achterhalen verschillen, door deze spelers in het volkskundige veld aan kernbegrippen als volk, stam en

33. Ook met de Belgisch-gezinde historicus Henri Pirenne had Marinus geen banden. Over Pirenne en zijn verhouding tot het etnonationale paradigma, zie M. Beyen, 'Natuurlijke naties? Nationale geschiedschrijving in België en Nederland tussen een 'tribaal' en een sociaal-cultureel paradigma', in: Van Vree, Henkes en Eickhoff (eds.), *Volkseigen*, 95-126.

natie werden gehecht. Het feit dat de volkskunde in Vlaanderen en Nederland nog maar zeer ten dele was geïnstitutionaliseerd verschafte deze individuele oriëntaties een niet te onderschatten inbreng in de vormgeving van het vakgebied. Dat moet telkens voor ogen worden gehouden en de vier auteurs doen dat voorbeeldig. De inbreng van de *persona*, zoals Frijhoff in zijn afsluitende essay signaleert, is een ander verhaal: ze is eerder impliciet gebleven. Toch ligt in die toegespitste biografische benadering misschien de meest veelzeggende vorm van de gewenste historisering en contextualisering. Het zijn dan tevens de vorm en stijl van wetenschap bedrijven die naar voren komen.

Laat ik besluiten met een paar algemene eerste conclusies uit de vier artikelen. Wat zonder meer duidelijk wordt, is dat het *SS-Ahnenerbe* met recht belangstelling koesterde voor de Vlaamse en Nederlandse volkskunde in het Interbellum.³⁴ Het romantisch nationalisme met zijn essentialistische begripsvorming bepaalde de volkskunde van dat moment en het lijkt tekenend dat een van de zeer weinige dwarsliggers in deze algehele eensgezindheid, de belgicistische volkskundige Albert Marinus, zijn inspiratie putte uit een in het Interbellum allang uitgespeeld negentiende-eeuws positivisme. Tegelijk, zoals Van Gerven betoogt, zal zijn afwijkende positie ook zijn voortgevloeid uit zijn Brusselaarschap, zijn redigeren van een tweetaalig volkskundig tijdschrift en, bijvoorbeeld, zijn vriendschap met een Franssprekend Vlaams volkskundige, Emile van Heurck.

Ook een tweede gegeven is opvallend: de overtuiging dat in de onbedorven volkscultuur een alles verheffende 'volkskracht' zou schuilen, die de eenwording van de (Groot- of Klein-) Nederlandse natie alsnog tot stand moest brengen. Tegenover de oprukkende stadscultuur, met al haar morele verderfelijkeit, en de heersende 'schotjesgeest' in het politieke bestel moest de natie van een nieuw en gezond fundament worden voorzien. De boerencultuur, met al haar eeuwenoude tradities, kon dat fundament verschaffen. Zo lag het voor het echtpaar Van der Ven, zoals Henkes op fraaie wijze laat zien, en zo lag het voor De Vries, voor Meertens en zoveel andere volkskundigen in het toenmalige Nederland. Tegelijk heeft onderzoek van bijvoorbeeld Rob van Ginkel en Wichert ten Have duidelijk gemaakt, dat dit etnonationale idioom bepaald niet tot de volkskunde beperkt is gebleven. Hetzelfde regeneratieve idioom was bijvoorbeeld opvallend aanwezig in de 'eenheidsbeweging' waaruit zich in juli 1940 de Nederlandse Unie zou vormen.³⁵ Kortom, ook al was Nederland een 'oude'

34. Zie hiervoor ook: Henkes en Rzoska, 'Volkskunde en "Volkstumpolitik"'; Rzoska en Henkes, "Das Volk wurde neu entdeckt".

35. R. van Ginkel, *Op zoek naar eigenheid. Denkbeelden en discussies over volkscultuur en identiteit in Nederland* ('s-Gravenhage 1999) 35-134; W. ten Have, *De Nederlandsche Unie. Aanpassing, vernieuwing en confrontatie in bezettingstijd, 1940-1941* (Amsterdam 1941) 19-74; J. Rogier, *De geschiedschrijver des Rijks en andere socialisten* (Nijmegen 1979).

natie, in het Interbellum evenals rond 1900 viel een sterke etnonationale impuls aan te treffen. Ook dat was voor de nationaal-socialistische cultuurpolitiek van belang.

Over de actieve inzet van deze 'volkskracht' dachten de Nijmeegse hoogleraar Jos. Schrijnen en ook P.J. Meertens anders dan de Van der Vens. Vooral de eerste stond aanvankelijk wantrouwend tegenover alle journalistieke revitalisering en propagering waar met name D.J. van der Ven zich sterk voor maakte. Maar juist dat aspect, deze nauwe verbondenheid met alle amateur-interesse in lokale en regionale verenigingen, hun uitdragen van de volkscultuur voor een breed, te enthousiasmeren publiek, maakte de activiteiten van het echtpaar Van der Ven des te interessanter voor het nationaal-socialisme.

Fascinerend, tenslotte, zijn de verschuivingen in de verschillende etnische identificaties. Het echtpaar Van der Ven wisselde gemakkelijk van Groot-Nederlands naar Klein-Nederlands (in 1939) of weer van Groot-Nederlands naar Groot-Germaans. Interessant is dat de Van der Vens nog lange tijd in een 'verbroedering der naties' geloofden. Op zulke momenten leken zij meer Herderiaans dan werkelijk romantisch-nationalistisch georiënteerd. Opmerkelijk is dat De Vries doorschoof van een aanvankelijk Groot-Nederlandse naar een Groot-Germaanse en uiteindelijk, in 1943, naar een agressieve, Groot-Duitse oriëntatie. Die laatste stap lijkt De Meyer niet gemaakt te hebben, terwijl Marinus, de meest marginale figuur in het gezelschap, juist voor eens en voor altijd vasthield aan zijn staatsnationaal gekleurde belgicisme. Met hun ideologische stellingnames bedreven ze geen 'goede' maar ook geen 'geperverteerde' wetenschap, de verhoudingen lagen vele malen lastiger.